017. Kuanşi im Pusar'da isim tamlamalarına dair bir değerlendirme

Neslihan ÇELİK[1]

APA: Çelik, N. (2023). Kuanşi im Pusar'da isim tamlamalarına dair bir değerlendirme. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (32), 256-269. DOI: 10.29000/rumelide.1252747.

Öz

Türk dili tarihselden moderne herhangi bir kesinti evresi geçirmeden günümüze kadar gelmiştir. Türk dilinin kesinti evresi geçirmeden günümüze kadar ulaşması Türk dilinin konuşulduğu, yazıldığı coğrafyalarda yazı dili, devlet dili olarak kullanımının olağan bir sonucudur. Eski Uygur Türkçesi, Köktürk Kağanlığı döneminde yazılı dil, edebî dil statüsünde bulunmaktadır ancak Köktürk Kağanlığının dağılmasının ardından ortak yazı dili statüsünü kazanmıştır. Eski Uygur Türkçesinin Köktürkçeden farkı Uygur Türklerinin girdikleri farklı sosyo-kültürel çevreler neticesinde çok sayıda sözcük türetmeleri dolayısıyla söz varlığı noktasındadır. Uygur Türklerinin farklı sosyo-kültürel çevrelere girmeleri bu dönemde çeviri faaliyetlerinin yoğun bir şekilde karşımıza çıkmasıyla sonuçlanmıştır. Girilen farklı sosyo-kültürel çevrelerle beraber yeni kavram alanlarına dair ihtiyaç artmış ve bu dönemde Türkçenin yapısına aykırı olmamak üzere çok sayıda sözcük türetilmiştir. Bunun yanı sıra Türkçenin yapım ve çekim ekleri de bu dönemde etkin ve işlek bir biçimde kullanılmıştır. Yapım eklerinin yanı sıra çekim eklerinin de kullanımındaki itina Türk dilinin yapısal herhangi bir değişikliğe uğramadan günümüze ulaşmasında önemli rol oynamıştır. Bu çalışmada Buddhist çevre Eski Uygur Türkçesi metinlerinden "Kuanşi im Pusar" adlı eser esas alınarak ilgili eserdeki isim tamlamaları tespit edilmiş, elde edilen isim tamlamaları tasniflenerek isim tamlamalarının, diğer bir ifade ile iyelik gruplarının tarihsel süreç içerisinde yapısal bir değişikliğe uğramadığı örneklerle ortaya konulmuş ve elde edilen isim tamlamaları yapısal tasnife tâbi tutulmuştur. Bu çerçevede Türk dilinin yapısal bir değişikliğe uğramadığı, isim tamlamalarının yapısının değişmediği, tamlayan ve tamlanan eklerinin işlek bir şekilde kullanıldığı ispatlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Türk dili, Eski Uygur Türkçesi, Buddhist çevre Eski Uygur Türkçesi metni, isim tamlaması, iyelik grubu

An evaluation of noun phrases in Kuanşi im Pusar

Abstract

The Turkish language has survived to the present day without any interruption in historical periods. The Turkish language has reached the present day without going through a phase of interruption is a natural result of using Turkic language as official in geographies where the Turkic language is spoken and written. Old Uighur Turkic, which had a status of written language during the period of Kokturk Khaganate, was a common written language after the collapse of the Kokturk Khaganate. The most important aspect that dintinguishes Old Uighur Turkic from Kokturkisch is that the different socio-cultural enviroments that Uighur Turks have entered contain a large number of word derivations and collactive vocabulary. The entry of Uighur Turks into different socio-cultural circles resulted in the

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Samsun Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (Samsun, Türkiye), neslihan.celik@samsun.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-4471-6978 [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 02.01.2023-kabul tarihi: 20.02.2023; DOI: 10.29000/rumelide.1252747]

intense appearance of translated works in this period. With the different socio-cultural enviroments entered, the need for new conceptual fields increased and many words were derived in this period, not contary to the structure of Turkish. In additon, the construction and inflectional suffixes of Turkish were used effectively and extensively in this period. The care in the use of inflectional suffixes as well as inflectional suffixes played an important role in the Turkish language's survival without any structural changes. In this study, the noun phrases in the related work were determined based on the work called "Kuanşi im Pusar" from the Old Uighur Turkish texts of the Buddhist enviroment, the obtained noun phrases were classified and it was revealed with examples that the noun phrases, in other words, the possessive groups did not undergo a structural change in the historical process. The given noun phrases were subjected to structural classification. In this context, it has been proven that the Turkish language has not undergone a structural change, the structure of noun phrases has not changed, the determinatum and determinative affixes are used extensively.

Keywords: Turkish language, Old Uighur Turkic, Old Uighur Turkic text, noun phrase, possessive group

1. Eski Uygur Türkçesinin Türk dili tarihi içerisindeki yeri

Türk dili, tarihselden moderne herhangi bir kesinti evresi geçirmeden günümüze kadar gelmiştir. Söz konusu bu durum Türk dilinin konuşulduğu coğrafyalarda resmî yazı dili (ortak yazı dili, standart dil, ölçünlü dil, devlet dili, yazı dili) olarak kullanımının doğal bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Konuşma dilinin yazılı dilden (edebî dil) yazı diline geçişinde asıl etken devlet yapısının varlığıdır. Doğuda Türk boyları ittifakının gerçekleştiği Köktürk devletinin birinci hanedanlığı döneminden itibaren Türk dilinin tarihsel ve modern her dönemi için söz konusu bu durum geçerlidir. Köktürk devletinin birinci hanedanlığı döneminde Türk dili, konuşma dili seviyesinden yazılı dil seviyesine ulaşmış ve devlet dili olma özelliği kazanarak yazı dili olmuştur. Birinci Köktürk hanedanlığı döneminde devletin Batı kanadını Türk yönetim biçimlerine göre Doğu kanadına bağlı olarak yöneten İstemi Yabgu'nun Bizans'a gönderdiği Türkçe mektup (Kafesoğlu, 1997: 100-101; Ercilasun, 2017: 81) devlet yapısının varlığına ve dolayısıyla da yazı dilinin varlığına somut bir delil niteliği taşımaktadır. Bu durum Köktürk devletinin ikinci hanedanlığı döneminde de pekiştirilmiştir. "Türk" adının siyasi bir yapının adı olarak geçtiği ilk metin olan Orhun Yazıtları bu dönemde devlet dilinin varlığını kanıtlar niteliktedir (Ergin, 2011: XIV). Orhun Yazıtlarında sıkça karşımıza çıkan "Türk bodun (Türk milleti)" hitabı da bu çerçevede değerlendirilmelidir.

Köktürk Kağanlığı bir konfederasyondur ve bu konfederasyonu oluşturan her boy kendi bulunduğu coğrafyada kendi yazılı dilini kullanır ancak konfederasyonu oluşturan boylardan demografik olarak en kalabalık boy konumunda olan Oğuz Türklerinin kullandığı Oğuz edebî dili, konfederasyonun, devletin ortak yazı dili olarak kullanılır.

Eski Uygur Türkçesi, Köktürk Kağanlığı döneminde yazılı dil statüsünde bulunurken Köktürk Kağanlığının dağılmasının ardından 8. yüzyılın sonlarından itibaren yazı dili olma statüsüne ulaşmış ve Çin'in Kansu ilinin kuzeybatısında 18. yüzyılın sonlarına kadar resmî yazı dili olarak varlığını devam ettirmiştir. Eski Uygur Türkçesi, Köktürkçenin devamı olarak algılanmamalıdır ancak Uygur Türklerinin Köktürk Kağanlığını oluşturan boylardan bir boy olduğu ve buna bağlı olarak da Uygur Türklerinin çok farklı coğrafyalara dağılmadıkları da göz önünde bulundurulursa Köktürkçe ile Eski

Uygur Türkçesi arasında yapısal olarak farklılıkların bulunmadığı göz önünde bulundurulmalıdır. Eski Uygur Türkçesi, Köktürkçeden sonra Eski Türkçenin ikinci evresini teşkil etmektedir (Çelik, 2012: 3-4).

Eski Uygur Türkçesini, Köktürkçeden ayıran en önemli husus, Uygur Türklerinin girdikleri farklı sosyo-kültürel çevreler neticesinde karşılarına çıkan yeni kavram alanlarını karşılamak üzere yeni sözcükler türetmeleridir. Bu çerçevede değerlendirildiğinde Eski Uygur Türkçesi yapım ekleri bakımından oldukça zengindir. Bununla birlikte, Uygur Türkleri, girdikleri farklı sosyo-kültürel çevreler neticesinde farklı yazı sistemleri kullanmışlardır (Gabain, 1988: 9-32). Burada farklı sosyo-kültürel çevrelerden kasıt, inanç sistemleri ve dinlerdir. Eski Uygur Türkleri, Maniheist, Buddhist, Hristiyan (Tekin, 1993: 2-3) ve İslami çevreye dâhil olmuşlardır. Buradan yola çıkarak bu dönem metinleri Maniheist çevreye ait metinler, Buddhist çevreye ait metinler, Hristiyan çevreye ait metinler ve İslami çevreye ait metinler adları altında tasniflenebilmektedir (Barutçu Özönder, 2002: 481-501; Ercilasun, 2017: 226). Eski Uygur Türkçesinin yazıya geçirilmesinde Köktürk yazısı, Mani alfabesi, Soğut alfabesi, Uygur alfabesi, Brahmi yazısı, Tibet yazsı ve Süryani yazısı kullanılmıştır (Barutçu Özönder, 2002: 481-501). Soğut, Brahmi, Tibet ve Süryani yazıları Mani ve Uygur harfleri kadar itibar görmemişlerdir. Brahmi ve Tibet yazı sistemleri Buddhizm'in, Mani yazısı Maniciliğin, Süryani yazısı ise Nasturiliğin yayılmasının sonucu olarak kullanılmışlardır. Soğut yazısı da bu inanç sistemlerinin her birinin kaydı için kullanılmıştır. Soğut yazısı, Uygur Türkleri tarafından geliştirilip Türkçenin ses hususiyetlerini tam manasıyla karşılayan bir Türk alfabesi haline getirilmiş ve uzun yıllar boyunca da kullanılmıştır. Uygur alfabesi, Türk dünyasında en çok kullanılan ikinci yazı sistemidir. İslami çevreye ait ilk telif mesnevi olan Kutadgu Bilig'in Viyana nüshası ve Tezkiretü'l-Evliya, Mu'inü'l-Mürid, Siracü'l-Kulüb adlı tercüme eserler de Uygur harfleriyle yazılmışlardır. Uygur harflerinin 18. yüzyıla kadar kullanılmış olması onun Türkçenin ses özelliklerini en iyi yansıtan alfabe olması dolayısıyla millî yazı sistemi olarak kabul edilmesiyle izah edilebilmektedir.

Uygur Türkleri, okuma ve yazma noktasında en entelektüel boydur. Nitekim Uygur Türkleri, dâhil oldukları farklı sosyo-kültürel çevreler neticesinde dâhil oldukları çevrenin öğreti metinlerini Türkçeye çevirmişlerdir (Çelik, 2022: 532). Çeviri faaliyetleri için hem anadillerini hem de dâhil oldukları çevrenin kaynak dillerini etkin ve işlek bir biçimde kullanabilecek düzeyde olmaları Uygur Türklerinin aydınlığı ile açıklanabilmektedir. Uygur Türkleri, farklı sosyo-kültürel çevrelere dâhil oldukça karşılaştıkları yeni kavram alanlarını karşılamak üzere Türkçenin yapısına aykırı olmamak üzere yeni sözcükler türetmişlerdir. Böylelikle Eski Uygur Türkçesi dönemi, yapım ekleri bakımından oldukça zengindir (Çelik, 2019: 393). Eski Uygur Türkçesi döneminde yapım eklerinin etkin ve işlek bir biçimde kullanılarak yeni sözcükler türetilmesi Türkçenin söz varlığı bakımından oldukça önemlidir ve bu dönemde yapılan çeviri faaliyetlerine rağmen söz dizimi Türkçenin kurallarına uygundur. Diğer bir ifade ile Eski Uygur Türkçesi döneminde farklı sosyo-kültürel çevrelere dâhil olunmasıyla beraber çeviri eserlerin yoğun bir biçimde karşımıza çıkmasına, yeni kavram alanlarını karşılamak üzere sözcük türetmeye duyulan ihtiyaçlara rağmen Türkçenin yapısı bozulmamış, söz dizimi yapısı değişmemiştir. Böylelikle de Türk dilinin tarihselden moderne yapısal olarak bir değişikliğe uğramadan gelebilmesi mümkün olmuştur.

Karahanlı Türkçesinin, Doğu Türkçesinin temeli de Uygur edebî dilidir. Kaşgarlı Mahmud, Uygur şehirlerine varıncaya kadar Ertiş, Ila, Yamar ve Etil ırmakları boyunca oturan halkın dilinin doğru Türkçe olduğunu söyleyerek bunların en açık olanının Hakaniye ülkesinin halkının dili olduğunu ifade etmiştir (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 11). 15. yüzyılda ortak yazı dili olan Doğu Türkçesinin de temelinde Uygur edebî dili vardır. Ali Şir Nevâyî, Doğu Türkçesinin temelini Uygur edebî diline dayandırmıştır. Doğu Türklük sahasında boy birliğinin sağlanmış olması, dil birliğinin de sağlandığı anlamına

gelmektedir. Nitekim bu dönemde verilmiş olan Mecâlisü'n-Nefâis'in (Eraslan, 2001) Doğu Türklük sahasında yazılmış olması dil birliğinin sağlanmış olduğunun somut bir örneğidir.

2. Buddhist Çevre Eski Uygur Türkçesi Metinleri ve Kuanşi im Pusar

Buddhist çevre Eski Uygur Türkçesi metinleri Vinayalar, Sûtralar (sudurlar), Abidarmalar ve diğerleri olmak üzere dört ana başlık altında değerlendirilmektedir (Ercilasun, 2017: 242). Vinayalar, Buddhist rahip ve rahibelerin hayatını, günlük yaşamlarını düzenleyen kuralları içeren metinlerdir. Sûtralar, tarihsel Buddha ile diğer tüm Buddhaların verdiklerine ya da vermiş olduklarına inanılan vaazları içeren metinlerdir ve bu metinler, genellikle karşılıklı konuşma şeklindedir. Abidarmalar Buddhizmin metafizik yönünü anlatan eserlerdir (Barutçu Özönder, 2002: 491; Ercilasun, 2017: 242-246). Bu çalışmaya konu olan Kuanşi im pusar, sudur türünde yazılmış bir eserdir. Eser, Avalokiteşvara adında bir bodhisattvanın, canlı varlıklara tanrısal gücünden yararlanarak yardım etmesini, canlıların sıkışık anlarında ondan yardım dilemelerini anlatmaktadır (Tekin, 1993: 5).

Çalışmamızda isim tamlamalarının yapısı incelenirken ve isim tamlamaları tasniflenirken Şinasi Tekin'in ***Uygurca Metinler I: Kuanşi im Pusar*** (Tekin, 1993) adlı eseri esas alınmıştır ve tamlamaların Türkiye Türkçesine aktarımları verilirken çoğunlukla ilgili eserdeki aktarımlar dikkate alınmıştır. İlgili eser, örneklerin gösteriminde KİP kısaltması ile ifade edilmiştir.

3. Türkçede İsim Tamlamaları

İki isim unsurunun bir araya gelmesiyle oluşan sözcük gruplarına isim tamlaması ya da iyelik grubu denir ve bu sözcük grubu ismin anlamını iyelik sistemi içerisinde başka bir isimle tamamlaması kuralına dayanır. Diğer bir ifade ile bir nesnenin başka bir nesneye ait olduğunu ya da bir nesnenin başka bir nesne ile tamamlandığını ifade etmek için bu sözcük grubuna başvurulur (Ergin, 2013: 381; Korkmaz, 2009: 259). İsim tamlaması, iki isim veya iki sözcük grubunun oluşturduğu sözcük grubudur (Eraslan, 2012: 490). Grubu oluşturan iki isim unsurundan biri tamlayan, diğeri de tamlanan unsurdur, tamlayan önce, tamlanan sonra gelir. Tamlanan unsur mutlaka iyelik eki taşır, tamlayan unsur ise daima genitif halinde bulunur ancak bu genitif hali bazen ekli bazen de eksiz olur (Ergin, 2013: 381). İyelik grubunun, diğer bir ifade ile isim tamlamalarının iyelik eklerine bağlı olarak altı şekli vardır (Gabain, 1988: 70; Ergin, 2013: 381; Korkmaz, 2009: 259-260). İsim tamlamalarında tamlayan unsurun ekli (genitif eki) veya eksiz olması isimlerin birbirlerine bağlanmalarında belirlilik-belirsizlik ve geçicilik-daimilik fonksiyonlarını taşıyıp taşımaması ile ilgilidir. Tamlayan unsur belirli ise genitif ekini alır ve genitif eki alması da tamlananın geçici olarak desteklenmesini, ona geçici olarak bağlanmasını da beraberinde getirir. Özetle, ekli genitifte tamlayan unsur bellidir ancak tamlanana bağlanması geçicidir; eksiz tamlayanda ise tamlayan unsur belirsizdir ancak tamlanana bağlılığı daha kuvvetlidir. İyelik eklerinin eklendikleri sözcük dışında bir şahıs ifade etmeleri iyelik grubunun yalnızca tamlanan unsurunun iyelik grubunun yerini tutmasını beraberinde getirmektedir. İyelik eklerinin bu fonksiyonu dolayısıyla tamlayan unsur aynı zamanda kuvvetlendirme unsuru durumunda karşımıza çıkmaktadır (Ergin, 2013: 382-383). İyelik grubu, birinci unsuru ilgi hali eki almış bir zamir ve ikinci unsuru zamire uygun iyelik eki almış bir isim unsurundan oluşan sözcük grubudur ve bu sözcük grubunda birinci unsur yardımcı, ikinci unsur asıl unsur görevindedir (Eraslan, 2012: 502).

Belirtili isim tamlaması ile belirtisiz isim tamlaması arasındaki temel fark ilk unsurun yani tamlayanın farklı bağımsızlık derecesindedir. Bu sebeple, ilgi hali diğer adlara da şahıs gösterici olarak yayılmaya başlamıştır. Eski Türkçenin iyelik gösteren ekinden bir isim grubunun birinci unsurunu tâbi olunanın

karşısında bağımsızlaştıran bir ek olarak bir hal eki oluşmuştur ve böylelikle de ilgi hali bir sözcük ayırıcısı olmuştur (Grönbech, 2011: 91). İyi ve Kötü Prens Öyküsü (Hamilton, 2011) ilgi hali ekinin kullanımı bakımından ilginç bir geçiş evresi sunarken Eski Uygur Türkçesine ait diğer metinlerin çoğu ilgi hali kuruluşunun kullanımında modern kullanımına yakın görünüm göstermektedir (Grönbech, 2011: 94-95). Bu çerçevede Buddhist çevre Eski Uygur Türkçesi metinlerinden Kuanşi im Pusar'ın isim tamlamaları bakımından değerlendirilmesi ve eserdeki isim tamlamalarının Türkiye Türkçesindeki isim tamlamalarının yapısıyla aynı yapıda olduğunun tespiti önem arz etmektedir. Kuanşi im Pusar'da karşımıza çıkan "meniŋ̑ ḳararığım", "ḳuanşi im pusarnıŋ̑ ḳutadmaḳ küçi erdemi", "kentünüŋ̑ tükel türlüg satıġsız erdnilig küntegüsi", "yalaŋ̑uḳlarnıŋ̑ nızvanı otı", "bu iki kişiniŋ̑ edgü ḳılınçı", "ol tınlıġnıŋ̑ edgü ḳılınç utlısı", "teŋ̑ri teŋ̑risi burḳan ḳuanşi im pusarnıŋ̑ alḳudın sıŋ̑ar ḳutadmaḳ erdemi" örnekleri bu çerçevede dikkat çekicidir. Türkiye Türkçesine "benim de karanlığım (yani bilgisizliğim)", "Kuanşi im pusar'ın mesut etme gücü", "kendisinin türlü türlü baha biçilmez taşlarla bezeli gerdanlığı", "canlı varlıkların hırs ateşi", "bu iki kişinin iyi ameli", "o canlı varlığın o iyi amellerinin sonucu (mükâfatı)", "tanrılar tanrısı Burkan Kuanşi im pusar'ın her yere saadet götürme kabiliyeti" şeklinde aktarılan bu örneklerde dikkat çekici husus ilgi ve iyelik eklerinin kullanımındaki işlerliktir. Bu bağlamda, isim tamlamalarının yapısının Türkiye Türkçesinde, Eski Uygur Türkçesindeki gibi karşımıza çıktığını söylemek mümkündür. Bununla birlikte, Orhun Yazıtlarında da isim tamlamalarının kullanımı dikkat çekicidir. Kül Tigin Yazıtının Güney yüzünün 9. satırında karşımıza çıkan ve "kağanının sözünü" biçiminde Türkiye Türkçesine aktarabildiğimiz "ḳaġanıŋ̑ın sabın" (Ergin, 2011: 6) sözcük grubu ilgi ve iyelik eklerinin Eski Türkçenin ilk döneminde de kullanıldığını tanıklatır niteliktedir. Bununla birlikte, yine Kül Tigin Yazıtının Güney yüzünün 1. satırında geçen "küçük kardeş, yeğenim, oğlum, bütün soyum, milletim" (Ergin, 2011: 3) şeklinde Türkiye Türkçesine aktarabildiğimiz "ini yigünüm oğlanım biriki oğuşum bodunum" ifadeleri tamlayan unsuru olmaksızın, sadece tamlanan unsurun olmasıyla karşımıza çıkan isim tamlamaları bağlamında önemlidir. Bu kullanım, Türkiye Türkçesinde de hâlihazırda devam etmektedir.

Çalışmanın kapsamı yapısal sınıflandırma ile sınırlandırılmak suretiyle, Kuanşi im Pusar'da isim tamlamaları olarak belirlenmiş, elde edilen malzeme belirtili ve belirtisiz isim tamlaması olarak tasniflenmiştir. Yalnızca tamlanan unsurunun olduğu iyelik grupları da belirtili isim tamlaması adı altında listelenmiştir. Böylelikle de Eski Uygur Türkçesinde karşımıza çıkan isim tamlamaları yapısının Türkiye Türkçesinde de karşımıza çıktığı, Kuanşi im Pusar'da geçen tamlamaların Türkiye Türkçesine aktarımları verilerek ortaya konmuştur.

3.1. Kuanşi im Pusar'da isim tamlamaları

3.1.1.Belirtili isim tamlamaları

3.1.1.1. Tamlayan ve tamlanan unsuru olan belirtili isim tamlamaları

3.1.1.1.1.Bir tamlayan ve bir tamlanan unsurdan oluşan belirtili isim tamlamaları

meniŋ̑ **<u>yime ḳararığım</u>** *"benim de karanlığım (yani bilgisizliğim)"* KİP199

3.1.1.1.2.Tamlanan unsuru başka bir sözcük grubundan oluşan belirtili isim tamlamaları

ḳuanşi im pusarnıŋ̑ **<u>ḳutadmaḳ küçi erdemi</u>** *"Kuanşi im pusar'ın mesut etme gücü"* KİP70-71

kentünüŋ **tükel türlüg satıġsız erdnilig küntegüsi** *"kendisinin türlü türlü baha biçilmez taşlarla bezeli gerdanlığı"* KİP156-157

yalaŋuḳlarnıŋ **nızvanı otı** *"canlı varlıkların hırs ateşi"* KİP202-203

3.1.1.1.3.Hem tamlayan unsuru hem de tamlanan unsuru başka bir sözcük grubundan oluşan belirtili isim tamlamaları

bu iki kişiniŋ **edgü ḳılınçı** *"bu iki kişinin iyi ameli"* KİP93

ol tınlıġnıŋ **edgü ḳılınç utlısı** *"o canlı varlığın o iyi amellerinin sonucu (mükafatı)"* KİP216-217

teŋri teŋrisi burḳan ḳuanşi im pusarnıŋ **alḳudın sıŋar ḳutadmaḳ erdemi** "*tanrılar tanrısı Burkan Kuanşi im pusar'ın her yere saadet götürme kabiliyeti"* KİP217-219

3.1.1.2. Sadece tamlanan unsuru olan belirtili isim tamlamaları (58 tane)

3.1.1.2.1.Tamlanan unsuru sadece isim unsurundan oluşan belirtili isim tamlamaları

emgekleri *"ızdırapları"* KİP11

emgeki *"ızdırapları"* KİP12

kemisi *"gemisi"* KİP20

ḳılıçı *"kılıcı"* KİP27

biçgesi *"bıçağı"* KİP27

ḳaġılı *"kırbaçı"* KİP27

yirçisi *"kılavuzu"* KİP46

övkesi *"öfkesi"* KİP65

kögüzi *"gönlü"* KİP69

atı *"adı"* KİP75, KİP180, KİP215

tapıġı *"saygısı"* KİP86

uduġı *"bağlılığı"* KİP86

aşı *"yiyeceği"* KİP86

içgüsi "*içeceği"* KİP86

töşeki *"döşeği"* KİP 87

teŋrim *"tanrım"* KİP89, KİP97, KİP155, KİP173, KİP201

tözünüm *"efendim"* KİP158, KİP160, KİP163

saḳınmışı *"tasarladığı"* KİP181

teginmişi *"saygıyla dilediği"* KİP181

özi *"kendisi"* KİP191

emgekleri *"acıları"* KİP192

etüzi *"vücudu"* KİP181

muṅġı *"dertleri"* KİP183

yazuḳum *"suçlarım"* KİP200

umuġı "*umutları"* KİP208

ınaġı *"dayanakları"* KİP208

ornı *"yeri"* KİP213

3.1.1.2.2.Tamlanan unsuru sıfat tamlaması olan belirtili isim tamlamaları

ol emgeki *"o acıları"* KİP 10, KİP38-39

ol ḳalın satıġçılarıġ başlap yolçısı *"(yani) o çok satıcıların büyüğü"* KİP45-46

ḳar(arıġ biligsiz) biligi "karanlık bilgisizliği" KİP68-69

bu buşımız *"bu sadakamız"* KİP161

bu buşısı *"bu sadakası"* KİP165

bir ülüşi *"bir parçası"* KİP167, KİP168

soġançıġ körkiṅge tükelliğim *"sevimli yüzlüm"* KİP172

ḳop türlüg emgeki *"türlü ızdırapları"* KİP181-182

alḳu türlüg emgeki *"türlü türlü acıları"* KİP183

arıġ turuġ yarlıḳançuçı yaruḳuṅguz *"temiz, berrak, acıyan ışığınız"* KİP197-198

bilge biliglig yaruḳuṅguz *"hikmetli ışığınız"* KİP198

bügü biligi *"tabiatüstü bilgisi"* KİP207

yarlıḳançuçı közi *"acıyan gözü (yani bakışı)"* KİP208

<u>ḳop türlüg edgü ḳılınç ḳazġançı</u> *"türlü türlü iyi amel sevapları"* KİP209

<u>aġlaḳ tözkerinçsiz erdemi</u> *"yüksek, anlaşılması güç kabiliyeti"* KİP210

<u>ıçġınmaz muñġı emgeki</u> *"onulmaz ızdırabı"* KİP211

3.1.1.2.3.Tamlanan unsuru tekrar grubu olan belirtili isim tamlamaları

<u>tonı tonanġusı</u> *"giyimi kuşamı"* KİP86

<u>otı emi</u> *"otu ilacı"* KİP87

<u>adası tudası</u> *"sıkıntıları"* KİP186-187

3.1.1.2.4.Tamlanan unsuru sıfat-fiil grubu olan belirtili isim tamlamaları

<u>ant ḳılmışı</u> *"(onları kurtaracağım diye) ant içmesi"* KİP177

<u>vidyaġ ḳılmışı</u> *"büyü (skr. vidyā) yaptığı"* KİP219

Sadece tamlanan unsuru olan belirtili isim tamlamaları, tamlanan unsuru sadece isim unsurundan oluşan belirtili isim tamlamaları, tamlanan unsuru sıfat tamlaması olan belirtili isim tamlamaları, tamlanan unsuru tekrar grubu olan belirtili isim tamlamaları, tamlanan unsuru sıfat-fiil grubu olan belirtili isim tamlamaları alt başlıkları altında tasniflenmiştir. Kuanşi im Pusar'da 10 örnekte birinci teklik kişi iyelik ekinin, 43 örnekte üçüncü teklik kişi iyelik ekinin, 1 örnekte birinci çokluk kişi iyelik ekinin, 2 örnekte ikinci çokluk kişi iyelik ekinin, 2 örnekte üçüncü çokluk kişi iyelik ekinin kullanıldığı isim tamlamaları tespit edilmiştir. Burada üçüncü teklik kişi iyelik ekinin kullanımının iyelik ekinin diğer şahıs çekimlerine nazaran çok olması dikkat çekici bir husustur.

3.1.2. Belirtisiz isim tamlamaları

3.1.2.1.Bir tamlayan ve bir tamlanan unsurdan oluşan belirtisiz isim tamlamaları

ḳuanşi im (pusa)r **<u>atı</u>** *"Kuanşi im pusar adı"* KİP14, KİP22, KİP32, KİP39, KİP51-52, KİP62, KİP64, KİP67, KİP82, KİP90-91, KİP94-95

öz **<u>yiri</u>** *"kendi yerleri"* KİP 24

satıġçılar **<u>uluġı</u>** *"satıcıların büyüğü"* KİP45, KİP49

bodisvtlar **<u>atı</u>** *"bodhisattvalar adı"* KİP 84

ölüm **<u>küni</u>** *"ölüm günü"* KİP 85

burḳanlar **<u>körki</u>** *"burkanlar yüzü"* KİP102

burḳanlar **<u>körki</u>** *"burkanlar kılığı"* KİP103

pratikabutlar **<u>körki</u>** *"Pratyekabuddhalar yüzü"* KİP104-105

pratikabutlar **<u>körki</u>** *"Pratyekabuddhalar kılığı"* KİP106

şravaklar **<u>körki</u>** *"Şrāvakalar yüzü"* KİP106-107

şravaklar **<u>körki</u>** *"Şrāvakalar kılığı"* KİP108

teŋ̂gri **<u>yiri</u>** *"tanrılar yeri"* KİP117

bramnlar **<u>körki</u>** *"Brahmanlar yüzü"* KİP131

bramnlar **<u>körki</u>** *"Brahmanlar kılığı"* KİP132

vçirpanlar **<u>körki</u>** *"Vajrapāniler yüzü"* KİP145

vçirpanlar **<u>körki</u>** *"Vajrapāniler kılığı"* KİP147

ḳuanşi im bodisvt **<u>yorığı</u>** *"Kuanşi im pusar'ın (bodisvt) 'dolaşması'"* KİP176

kentü **<u>özi</u>** *"kendisi"* KİP190

teŋ̂gri **<u>teŋ̂grisi</u>** *"tanrılar tanrısı"* KİP217

3.1.2.2.Tamlayan unsuru başka bir sözcük grubundan oluşan belirtisiz isim tamlamaları

gaŋ̂g ögüz **<u>içi</u>** *"Ganj ırmağının içi"* KİP84

gaŋ̂g ögüz içinteki ḳum **<u>sanı</u>** *"Ganj ırmağı içindeki kum sayısı"* KİP84

ezrua teŋ̂gri **<u>körki</u>** *"Brahma-deva yüzü"* KİP108

ezrua teŋ̂gri **<u>körki</u>** *"Brahma-deva kılığı"* KİP109

ḥormuzta teŋ̂gri **<u>körki</u>** *"İndra-deva yüzü"* KİP110

ḥormuzta teŋ̂gri **<u>körki</u>** *"indra-deva kılığı"* KİP111-112

uluġ erklig teŋ̂gri **<u>körki</u>** *"Işvara-deva yüzü"* KİP112-113

uluġ erklig teŋ̂gri **<u>körki</u>** *"Işvara-deva kılığı"* KİP114

mḥişvar uluġ teŋ̂gri **<u>körki</u>** *"Maheşvara ulu tanrı yüzü"* KİP115

mḥişvar teŋ̂gri **<u>körki</u>** *"maheşvara tanrı kılığı"* KİP116

teŋ̂gri yirinteki sü başı tay saŋ̂gun **<u>körki</u>** *"tanrılar yerindeki ordu kumandanının yüzü"* KİP117-118

tay saŋ̂gun **<u>körki</u>** *"mahasena kılığı"* KİP119

bişamn teŋ̂gri **<u>körki</u>** *"Vaişramana-deva yüzü"* KİP120

bişamn teŋri **körki** *"Vaişramana-deva kılığı"* KİP121

kiçig kiçig iligler **körki** *"ufak ufak hanların yüzü"* KİP122

kiçig kiçig iligler **körki** *"ufak ufak hanlar kılığı"* KİP123-124

uluġ emrençler atlığlar **körki** *"Şreşṭhīlerin yüzü"* KİP124-125

uluġ emrençler **körki** *"Şreşṭhīler kılığı"* KİP126

igil nomçı törüçi **körki** *"Grihapatinin yüzü"* KİP126-127

igil nomçı törüçi **körki** *"Grihapati kılığı"* KİP128

ḳop ḳamaġ yalaŋuḳlar **kögüzi** *"canlı varlıkların bütün hepsinin kavrama (gücü)"* KİP198-199

noş teg tatıġlıġ yağmur **suvı** *"noş gibi tatlı yağmur suyu"* KİP202

seli upasi ḳulḳıya **küsüşi** *"Seli'nin isteği"* KİP223

3.1.2.3.Tamlanan unsuru başka bir sözcük grubundan oluşan belirtisiz isim tamlamaları

(ḳuanşi i)m pusar alḳudın sıŋar etüz körkin (körtgörü)p tınlıġlarḳa **asıġ tusu ḳılmaḳı** *"Kuanşi im pusar'ın her yerde görünüp (söz anl.: vücut gösterip) canlı varlıklara fayda sağlaması"* KİP 2-3

ḳuanşi im pusar **ḳutadmaḳ erdemi** *"Kuanşi im pusar'ın mesut etme gücü"* KİP60

ḳuanşi im pusar **tınlıġlarıġ ḳolulamışı** *"Kuanşi im pusar'ın canlı varlıkları (kurtarmağa) ant içmesi"* KİP192-193

3.1.2.4.Hem tamlayan unsuru hem de tamlanan unsuru başka bir sözcük grubundan oluşan belirtisiz isim tamlamaları

ol kişi … **edgü ḳılınçı** *"bu kimsenin iyi ameli"* KİP92

öŋreki kişi **edgü ḳılınçı** *"önceki kimsenin iyi ameli"* KİP92

edgü ḳılınçlıġ **asıġı tususı** *"iyi amelin faydası, yararı"* KİP95

3.1.2.5. Birden fazla tamlayan unsuru olan belirtisiz isim tamlamaları

toyın şmnanç upasi upasançlar **körki** *"Bhikşu, bhikşunī, upāsaka ve upāsikālar yüzü"* KİP133-134

toyın şmnanç upasi upasançlar **körki** *"Bhikşu, bhikşunī, upāsaka ve upāsikālar kılığı"* KİP135

ilçi bilgeler **körki** *"elçi ve hâkimlerin yüzü"* KİP129

ilçi bilgeler **körki** *"elçi ve hâkimler kılığı"* KİP130

adın adın öge bilge atlıġ yüzlüg er evçi **<u>körki</u>** *"çeşitli meşhur, hâkim, asil, saygıdeğer erkek ve kadınlar yüzü"* KİP 136-137

adın adın öge bilge atlıġ yüzlüg er evçi **<u>körki</u>** *"çeşitli meşhur, hâkim, asil, saygıdeğer erkek ve kadınlar kılığı"* KİP 138-139

kenç urı kenç ḳızlar **<u>körki</u>** *"genç oğlan ve genç kızlar yüzü"* KİP139-140

kenç urı kenç ḳızlar **<u>körki</u>** *"genç oğlan ve genç kızlar kılığı"* KİP141

teŋ͡griler yekler lular gantarlar gintirviler asurlar talım ḳara ḳuşlar maḫuruklar kişili kişi ermezliler **<u>körki</u>** *"Tanrıların, ejderlerin, cinlerin, yılan hükümdarlarının, gökteki mızıkacıların, kudretli devlerin, altın kanatlı efsanevi kuşların, büyük yılanların ve hem insan olan hem de insan olmayanların yüzü"* KİP142-143

3.1.2.6. Birden fazla tamlanan unsuru olan belirtisiz isim tamlamaları

yekler **<u>ergüsi otruġları</u>** *"devlerin bulunduğu yeri"* KİP 20-21

tınlıġlar **<u>ögi ḳaŋ͡gı</u>** *"canlı varlıkların anne ve babaları"* KİP186

ḳuanşi im pusar **<u>erdemi bügülenmeki ḳutadmaḳı</u>** *"Kuanşi im pusar'ın kabiliyeti, büyü gücü ve canlı varlıkları mesut etmesi"* KİP214-215

Sonuç

Bu çalışmada Buddhist çevre Eski Uygur Türkçesi metinlerinden Kuanşi im Pusar adlı eser esas alınarak eserdeki isim tamlamaları listelenmiş ve tasniflenmiştir. Yapılan çalışma neticesinde isim tamlamaları, belirtili ve belirtisiz isim tamlamaları olmak üzere iki ana başlık altında toplanmıştır.

Belirtili isim tamlamaları da kendi içerisinde tamlayan ve tamlanan unsuru bulunan belirtili isim tamlamaları ve sadece tamlanan unsuru olan belirtili isim tamlamaları olmak üzere iki ayrı alt başlık çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Tamlayan ve tamlanan unsuru bulunan belirtili isim tamlamalarının 1'i bir tamlayan ve bir tamlanan unsurdan oluşan belirtili isim tamlamaları, 3'ü tamlanan unsuru başka bir sözcük grubundan oluşan belirtili isim tamlamaları, 3'ü hem tamlayan unsuru hem de tamlanan unsuru başka bir sözcük grubundan oluşan belirtili isim tamlamaları olarak tespit edilmiştir.

Sadece tamlanan unsuru olan belirtili isim tamlamalarının 35'i tamlanan unsuru sadece isim unsurundan oluşan belirtili isim tamlamaları, 18'i tamlanan unsuru sıfat tamlaması olan belirtili isim tamlamaları, 3'ü tamlanan unsuru tekrar grubu olan belirtili isim tamlamaları, 2'si tamlanan unsuru sıfat-fiil grubu olan belirtili isim tamlamaları olarak tespit edilmiştir.

Belirtisiz isim tamlamalarının 30'u bir tamlayan bir tamlanan unsurdan oluşan belirtisiz isim tamlamaları, 23'ü tamlayan unsuru başka bir sözcük grubundan oluşan belirtisiz isim tamlamaları, 3'ü tamlanan unsuru başka bir sözcük grubundan oluşan belirtisiz isim tamlamaları, 3'ü hem tamlayan unsuru hem de tamlanan unsuru başka bir sözcük grubundan oluşan belirtisiz isim tamlamaları, 9'u

birden fazla tamlayan unsuru olan belirtisiz isim tamlamaları, 3'ü birden fazla tamlanan unsuru olan belirtisiz isim tamlamaları olarak tespit edilmiştir.

Sonuç olarak, eserde 65'i belirtili isim tamlaması, 71'i belirtisiz isim tamlaması olmak üzere toplam 136 isim tamlaması tespit edilmiştir.

Eserde, tamlayan ve tamlanan unsuru bulunan belirtili isim tamlamasının sayı bakımından az olması dikkat çekicidir. Burada ilgi eklerinin kullanımının tercih edilmeme noktasındaki tutum önem arz etmektedir. Diğer taraftan, tamlayan unsuru olmaksızın sadece tamlanan unsurla karşımıza çıkan isim tamlamalarının tamlayan ve tamlanan unsurları bulunan isim tamlamalarına oranla fazla olması Türk dilinin tekâmül evresini tamamlaması, eksiltili yapıları kullanması ile izah edilebilmektedir.

Eserde belirtili isim tamlamalarında tamlayan unsur, sıfat tamlaması biçiminde; tamlanan unsur ise isim-fiil grubu, sıfat tamlaması, belirtisiz isim tamlaması, tekrar grubu, sıfat-fiil grubu biçiminde karşımıza çıkmaktadır.

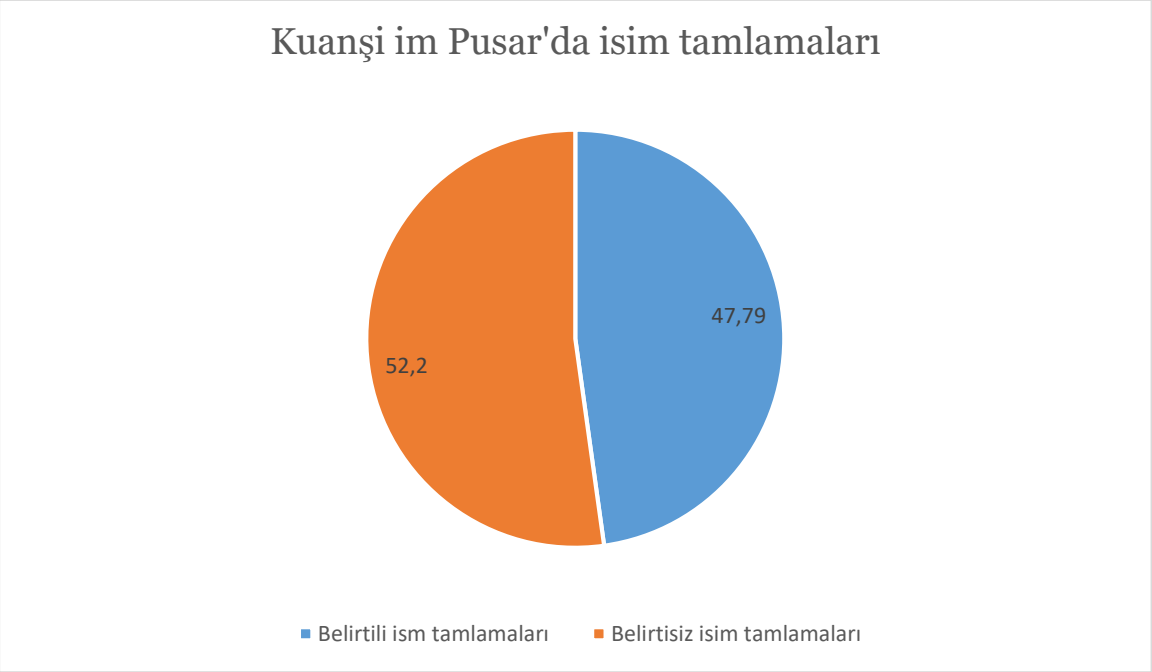
Belirtisiz isim tamlamalarında tamlayan unsur, sıfat tamlaması, belirtisiz isim tamlaması biçiminde; tamlanan unsur ise isim-fiil grubu ve sıfat-fiil grubu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Buradan yola çıkarak, Buddhist çevre eski Uygur Türkçesi dönemi eseri olan Kuanşi im Pusar'da isim tamlamalarının başka sözcük gruplarını içeriyor olması Türk dilinin ifade gücünü ispatlamaktadır.

Uygur Türklerinin farklı sosyo-kültürel çevrelere dâhil olmalarıyla beraber onların dâhil oldukları çevrenin metinlerini Türkçeye çevirmeleri bu dönemde köklerin ve eklerin etkin ve işlek kullanımını da beraberinde getirmiştir. Farklı çevrelere dâhil olmaları Uygur Türklerinin yeni kavram alanlarına ihtiyaç duymaları ile sonuçlanmış ve bu dönemde Türkçenin yapısına aykırı olmamak üzere yeni sözcükler türetilmiştir. Buddhist çevre Eski Uygur Türkçesi metinleri yapılan bu çeviri faaliyetleri neticesinde elimizdeki söz varlığı bakımından önemlidir. Burada dikkat edilmesi gereken husus yeni sözcük türetme faaliyetleriyle beraber yapım eklerinin etkin ve işlek bir biçimde kullanılmasının yanı sıra isim çekim eklerinin de Türk dilinin yapısına aykırı olmaksızın kullanılmış olmasıdır. Uygur Türklerinin çeviri metinlerde Türkçenin yapısına sadık kalmaları, Türk dilinin tarihselden moderne yapısal bir değişikliğe uğramadan, açıklanabilir ses değişiklikleriyle günümüze kadar gelmesini sağlamıştır. Eserdeki isim tamlamalarının tespiti, bu dönemde eklerin ve köklerin işlek bir biçimde kullanılıp kullanılmadığını tespit etmek, Türk dilinin bu çerçevede bu dönem metinlerinde yapısal bir değişikliğe uğrayıp uğramadığını görmek açısından önemlidir. İsim tamlamalarında, diğer bir ifade ile iyelik gruplarında olmazsa olmaz unsur olan iyelik ekleri bu eserde etkin ve işlek bir biçimde kullanılmıştır. Bu durumun tespit edilen üç istisnası vardır. Bunlar; anı͡ŋ ara *"onların arası"* KİP21-22, yağılar ara *"yol kesiciler arası"* KİP47, ölüm yir *"ölüm yeri"* KİP21 ifadeleridir. İyelik ekinin kullanımının tercih edilmesi noktasındaki dil bilinci isim tamlaması sözcük grubu içerisinde değerlendirdiğimiz üç örneği istisna olarak ifade etmemizi beraberinde getirmiştir. Bununla beraber, isim tamlamalarının tamlayan ve tamlanan unsurlarının başka sözcük gruplarını da içeriyor olması ayrıca dikkate değer bir husustur.

Daha önce de ifade edildiği gibi Türk dili tarihselden moderne bir kesinti evresi geçirmeden gelmiştir. Burada tarihselden kasıt ilk yazılı metinlerimizden olan Orhun Yazıtlarıdır. Orhun Yazıtlarında isim tamlamalarının, ilgi ve iyelik eklerinin kullanılması, bu kullanımın Eski Uygur Türkçesinde etkin ve işlek bir biçimde devam etmesi, bugün Türkiye Türkçesindeki isim tamlamalarının yapısının da Eski Uygur Türkçesindeki biçimiyle karşımıza çıkıyor olması ve bu durumun Kuanşi im Pusar adlı eserdeki isim

tamlamalarının Türkiye Türkçesine aktarımlarıyla beraber verilerek somut bir biçimde ortaya konması önemlidir.

Şekil 1: Kuanşi im Pusar'da tespit edilen isim tamlamalarının yüzdeleri

Kaynakça

Barutçu Özönder, F. S. (2002). Eski Türklerde Dil ve Edebiyat. *Türkler* (Cilt 3, s. 481-501). içinde Ankara: Yeni Türkiye.

Çelik, N. (2012). *Buddhist Çevre Eski Uygur Türkçesi Metinlerinde Tabâbet*. Yüksek Lisans tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.

Çelik, N. (2019). Buddhist Çevre Eski Uygur Türkçesi Metinlerinde Yabancı Kökenli Sözcükler Üzerine Bir Değerlendirme. *Türkiyat Mecmuası 29, (2),* 391-402

Çelik, N. (2022). Buddhist Çevre Eski Uygur Türkçesi Metinlerinde Tabâbet İle İlgili Sözcük Türetme Faaliyetleri. *Türk Diline Artzamanlı ve Eşzamanlı Bakışlar*. içinde Çanakkale: Paradigma.

Eraslan, K. (2001). *Mecâlisü'n-Nefâyis*. Ankara: TDK.

Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*, Ankara: TDK.

Ercilasun, A. B. (2017). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi* (18 b). Ankara: Akçağ.

Ercilasun, A. B., Akkoyunlu, Z. (2014). *Divânu Lugâti't-Türk*. Ankara: TDK.

Ergin, M. (2011). *Orhun Abideleri (45 b)*. İstanbul: Boğaziçi.

Ergin, M. (2013). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım.

Gabain, A. Von (1988). *Eski Türkçenin Grameri*. (M. Akalın, Çev.) Ankara: TDK.

Grönbech, K. (2011). *Türkçenin Yapısı*. (M. Akalın, Çev.) Ankara: TDK.

Hamilton, J. R. (2011). *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*. (V. Köken, Çev.) Ankara: TDK.

Kafesoğlu, İ. (1997). *Türk Millî Kültürü* (16 b.). İstanbul: Ötüken.

Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: TDK.

Tekin, Ş. (1993). *Uygurca Metinler I: Kuanşi im Pusar*. Ankara: TDK.

Togan, Z. V. (1981). *Umumî Türk Tarihine Giriş*, 2 cilt. İstanbul: Enderun.